

DOROTA SIKORA*

THE BAROQUE CONNECTION WITHIN CITY AND GARDEN – SELECTED WARSAW EXAMPLES

BAROKOWE SPRZĘŻENIE MIASTA I OGRODU NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH WARSZAWSKICH

Abstract

In the 17th century links between residence, garden and landscape were essential. Landscape quality was a key criterion for the choice of location for a palace and garden. The ideal location for Warsaw and its suburbs in this regard was the Warsaw Escarpment. The 18th century residence was inscribed in the landscape of Warsaw differently – it was coupled to interconnected systems reaching beyond the limits of palace gardens, embracing also the urban and suburban built up areas.

Keywords: *baroque garden, residence, landscape of Warsaw*

Streszczenie

W XVII w. sprzężenie rezydencji, ogrodu oraz krajobrazu było niezwykle istotne. O wybrze miejsca pod pałac i ogród decydowały między innymi walory krajobrazowe. W warunkach Warszawy i jej przedmieść idealną pod tym względem lokalizację stanowiła Skarpa Warszawska. Inaczej była w krajobraz Warszawy wpisywana XVIII-wieczna rezydencja – w oparciu o systemy układów sprzężonych, wychodzące poza granice pałacowych ogrodów, obejmujące również tereny zabudowy miejskiej i podmiejskiej.

Słowa kluczowe: *ogród barokowy, rezydencja, krajobraz Warszawy*

* Ph.D. Eng. Dorota Sikora, Department of Landscape Art, Warsaw University of Life Sciences – SGGW.

1. Introduction

Numerous gardens attached to royal, aristocratic and noble residences played an important role in shaping the baroque landscape of Warsaw. According to Wojciech Fijałkowski, “until the end of the 18th century the baroque capital of the Commonwealth was a garden city”¹. Looking at their impact on urban layout of Warsaw from today’s perspective we may note that many of these gardens were created in the suburban zone of their time and within the limits of districts surrounding the densely built-up Old and New Town of Warsaw, already in the 17th century reaching the second line of city fortifications developed during the reign of Zygmunt III Vasa. In the 18th century they ranged from Młociny in the North to the Pheasant House in the South (Bazantarnia – today’s Natolin).

2. Existing Research

Baroque gardens in Warsaw have been described by many authors. Some also consider the landscape context of developments of the period. References to Warsaw’s 17th and 18th century gardens appear already in the 18th century publication by Sz.B. Zug *Gardens in Warsaw and its surroundings (...)*². In the early 20th century Józef Drège³ and Edmund Jankowski⁴ wrote about baroque gardens in the capital. Gerard Ciołek devoted attention to baroque gardening in the capital in his book *Polish Gardens*⁵. More recent scholars of the subject are Longin Majdecki⁶ and Janusz Bogdanowski⁷, who considered Warsaw’s baroque gardens as part of the development of gardening art in Poland and worldwide. An important publication by Wojciech Fijałkowski *Forgotten gardens of baroque Warsaw* discusses not only the magnificent royal and aristocratic gardens, but also the less known gardens attached to residences of the nobility. Recognising the contributions of earlier researchers to knowledge of the baroque gardens of Warsaw, we attempt a closer look at the relationship between the baroque garden and its surroundings, in order to capture the differences between such relationships in 17th and 18th century residences.

¹ W. Fijałkowski, *Zapomniane ogrody barokowej Warszawy*, [in:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (ed.), TONZ, Warszawa 1999, p. 119.

² Sz.B. Zug, *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w roku 1784 przez Szymona Zuga, Budowniczego Kościoła Ewangelickiego w Warszawie. Z objaśnieniami F.M. Sobieszczańskiego, napisanemi w 1847 roku*, Warszawa 1848.

³ J. Drège, *Ogrody w Polsce*, Wielka Powszechna Encyklopedia Ilustrowana, Warszawa 1912.

⁴ E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa 1923.

⁵ G. Ciołek, *Ogrody polskie. Przemiany treści i formy*, Budownictwo i Architektura, 1954.

⁶ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981.

⁷ J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Warszawa 2000.

3. Research Description

The work presented here was conducted in several stages. The first stage was to determine the state of existing research, reviewing publications on the baroque gardens of Warsaw. The next was to search the archives, focusing on cartographic and iconographic materials of 17th and 18th century Warsaw and its surroundings, including selected residential properties. Data from this search were analysed and results summarised in the form of conclusions.

4. Research Findings

4.1. Principles of setting gardens in urban and suburban landscape of 17th century Warsaw

The 17th century was a period of radical change of character of Warsaw's suburbs: magnificent aristocratic palaces rose amidst spacious courtyards and gardens, hampering thereby the urban development processes and causing the characteristic "loose" urbanisation of the city, prevailing until the 19th century⁸. As Gerard Ciołek noted, when erecting 17th century baroque residences in Warsaw "neither the orientation of the road, next to which a residence was built, nor any regulatory lines at all were respected, so new edifices not only did not contribute to normal development of the urban organism, outside the limits of medieval fortifications, but often became an obstacle to it"⁹. Residential gardens of the time, occupied areas ranging from a dozen or so acres for modest mansions of noblemen to several dozen hectare properties, such as Ujazdów, owned by Crown Grand Marshal Stanisław Herakliusz Lubomirski, were a remarkable landscape feature of 17th century Warsaw and its suburbs, distinctively highlighting the town's silhouette, as immortalised by Eric Dahlberg in 1656 (Ill. 1).

When choosing sites in 17th century Warsaw and its suburbs, the focus was on taking maximum advantage of landscape quality of the surroundings, drawing from the *villa suburbana* model developed in previous centuries, seeking above all to assure an attractive view of the Vistula Valley and convenient access. Such qualities were featured by the garden of the Royal Castle in Warsaw, situated atop the escarpment and on its slope¹⁰. The same model was repeated in another Vasa dynasty residence – *Villa Regia*, on Krakowskie Przedmieście Street. The loggias and terraces of the mansion were built in the years 1637-1641 as a summer palace for king Władysław IV, according to the design by the Italian architect Giovanni Trevano, possessed a great view which overlooked the garden laid out

⁸ A. Miłobędzki, *Architektura XVII w.*, [in:] *Sztuka Warszawy*, M. Karpowicz (ed.), PWN, Warszawa 1986, p. 52.

⁹ G. Ciołek, *op. cit.*, p. 56.

¹⁰ T. Zarębska, *Warszawskie rezydencje królewskie oraz ich ogrody w drugiej połowie XVI w.*, [in:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (ed.), TONZ, Warszawa 1999, p. 56.

beneath it and the plain behind the river. The lack of tall trees in the garden¹¹ enhanced exposure of the residence set high up on top of the escarpment, as a distinctive dominant feature of the local landscape. Visible from afar for all the vessels navigating the Vistula, which was a key communication and trade route for Warsaw, it provided a form of self-promotion of its owner, as suggested by 17th century architecture theorists¹².

Following the example of royal residences, two imposing aristocratic seats were erected between the Royal Castle and the Kazimierzowski Palace in the first half of the 17th century: the Crown Knight Marshal Adam Kazanowski's palace and the residence of Crown Grand Hetman Stanisław Koniecpolski. The latter one, for the first time in the Warsaw area, had Italian style terrace gardens laid out on the slope of the Vistula Escarpment with open exposure to the landscape¹³.

A very strong relationship with the surrounding landscape existed in suburban Wilanów, combining features of a seventeenth century Italian villa and an axial residence in classical French baroque style. Over the centuries Wilanów with its gardens was a distinctively dominant feature in the rural landscape of the area to the south of Warsaw.

4.2. Principles of setting gardens in urban and suburban landscape of 18th century Warsaw

Warsaw's baroque gardens of the 18th century, especially its first half, just as most European gardens of the period, were influenced by the style developed by André Le Nôtre, adapted to the local reality. The introduction of new achievements enriched the baroque idea of compositional unity: interconnected multi-element layouts, intended to relate to the surrounding landscape and its dominant features. The new style in gardening art was supposed to express the idea of absolute power. As Gerard Ciołek noted: "The submission of urbanism to the dominance of palace architecture, with all its splendour, was undoubtedly a visual expression of the overwhelming supremacy of the ruling classes over all other social strata"¹⁴. This style was very well suited to the artistic and political ambitions of August II, seeking to establish a hereditary dynasty in Poland. In garden and urban planning these ambitions were most fully realised in the 1600 m long Saxon Axis set westward of Krakowskie Przedmieście as an extension of the axis of the palace and its gardens, designed to combine and integrate residential, military and communication functions.

August II also took up other investment projects concerning green areas, which affected the urban development of the capital. Among other things, he initiated the creation of a new "green" framing of the view of Ujazdów Castle from the Vistula riverside. The castle axis

¹¹ J. Rostafiński, *Królewskie ogrody botaniczne króla Jana Kazimierza w Warszawie oraz systematyczny spis roślin tamże hodowanych*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1938, p. 54.

¹² S. Petrycy, *Ekonomika Arystotelesowa albo raczej nauka domowego gospodarstwa* [Aristotle's economics or home husbandry], Kraków 1601, Drukarnia Łazarzowa; expanded ed.: Kraków 1618, drukarnia M. Jędrzejowczyk, [cit. from:] Ciołek G., *Ogrody Polskie. Przemiany formy i treści*, Budownictwo i Architektura, 1954, p. 51.

¹³ W. Fijałkowski, *Zapomniane ogrody barokowej Warszawy*, [in:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (ed.), TONZ, Warszawa 1999, p. 121.

¹⁴ G. Ciołek, *op. cit.*, p. 68.

along Piaseczyński Canal was used and creatively extended westward as part of subsequent urban development of Warsaw – the Stanislas Axis.

Ujazdów Castle, in its form of the House of Saxony period, was not the only residence placed on the escarpment in the 18th century, with garden views of the Vistula valley. For example, the palace and garden of the Gozdzki family erected next to Kazimierzowski Palace in the 18th century had a system of extended terraces and stairs from the river side and a garden canal. Henry and Maria Brühl, and also Jerzy August Mniszech, built their residences along Nowy Świat Street situating the mansions not in the usual way of the period “between courtyard and garden”, but characteristically behind a garden on the escarpment edge, offering a most beautiful and extensive view. Most of the garden space in such compositions was in front of the palaces – from the street side of Nowy Świat, creating a “green” appearance of the city.

Numerous elegant gardens cropped up also in other parts of 18th century Warsaw and its suburbs¹⁵ (Ill. 2). But the scale of their garden areas was significantly smaller, less exposed to urban landscape, with design aligned to the shape of their land parcels, which was only infrequently formally related to the urban layout of the city.

5. Summary

- The impact of baroque gardens on the urbanization development of Warsaw should be considered in three aspects: as decisive elements causing the “loose” and “green” character of the city and its suburbs until the 19th century, as elements shaping the town’s silhouette seen from the Vistula riverside, and as objects forming integral parts of large scale axial layout of the capital and its surroundings, including the Royal Axis leading to Wilanów, the House of Saxony Axis and the King Stanislas Axis.
- The most attractive location for residential gardens of seventeenth century Warsaw and its suburbs was considered to be the top of the Vistula Escarpment, offering extensive views of Vistula Valley and exposure of the residences from the riverside.
- Although residences and their gardens at the end of the 17th and in the 18th century were still situated or rebuilt atop the Vistula Escarpment, taking advantage of its qualities, new ways of linking residences (especially those owned by the monarch), their gardens, the town and the landscape, came to consist of large scale urban axial developments, formed perpendicularly to the Vistula Valley. The several kilometres long Royal Axis in Wilanów, created up until the end of the 17th century, may be regarded as the earliest such arrangement in the area of Warsaw.
- The 18th century was a period when many new palace and garden properties were built in Warsaw by aristocrats and noblemen of the time, located next to the main streets of the town and its suburbs. Due to their small scale, the presence of fences and in most cases location at the back of palaces situated with their front facing the streets, the formal relations of these properties with the surrounding landscape were not so clearly discernible.

¹⁵ W. Fijałkowski, *op. cit.*, p. 135.

1. Wstęp

Bardzo ważną rolę w kształtowaniu barokowego krajobrazu Warszawy odegrały liczne założenia ogrodowe związane z rezydencjami królewskimi, magnackimi i szlacheckimi. Jak pisze Wojciech Fijałkowski, „barokowa stolica Rzeczypospolitej była aż do końca XVIII stulecia miastem ogrodów”¹. Oceniając z dzisiejszego punktu widzenia ich wpływ na układ urbanistyczny Warszawy, należy zauważyć, że wiele z nich powstało w warunkach strefy podmiejskiej i w granicach jurydyk, otaczających gęsto zabudowaną Starą i Nową Warszawę, przekraczając już w XVII w. wtórne pasmo obwarowań miejskich z czasów Zygmunta III Wazy. W XVIII w. ich długi łańcuch rozciągał się od położonych na północy Młocin po założoną na południu Bażantarnię (dzisiejszy Natolin).

2. Stan badań

Tematyka ogrodów barokowych Warszawy została poruszona w wielu opracowaniach naukowych. Niektóre z nich podejmują również kwestię kontekstu krajobrazowego założeń z tego okresu. Pewne odniesienia do warszawskich ogrodów XVII i XVIII w. pojawiają się już w XVIII-wiecznej publikacji Sz.B. Zuga *Ogrody w Warszawie i jej okolicach (...)*². O ogrodach barokowych stolicy pisali w początkach XX w. Józef Drège³ i Edmund Jankowski⁴. Dużo miejsca barokowej sztuce ogrodowej stolicy poświęcił Gerard Ciołek w książce *Ogrody polskie*⁵. Wśród późniejszych badaczy wskazać należy Longina Majdeckiego⁶ i Janusza Bogdanowskiego⁷, którzy omawiając w swoich publikacjach rozwój sztuki ogrodowej w Polsce i na świecie, poświęcili również nieco uwagi warszawskim ogrodom barokowym. Bardzo cenną publikacją z tego zakresu jest również artykuł Wojciecha Fijałkowskiego *Zapomniane ogrody barokowej Warszawy*, omawiający nie tylko wspaniałe założenia królewskie i magnackie, ale również te mniej znane ogrody przy rezydencjach szlacheckich. Autorka poniższego artykułu, doceniając wkład wcześniejszych badaczy w rozpoznanie problematyki ogrodów barokowych Warszawy, podjęła próbę zwrócenia większej uwagi na relacje barokowego ogrodu z otoczeniem i na różnice w tych relacjach pomiędzy rezydencjami XVII- i XVIII-wiecznymi.

¹ W. Fijałkowski, *Zapomniane ogrody barokowej Warszawy*, [w:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (red.), TONZ, Warszawa 1999, s. 119.

² Sz.B. Zug, *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w roku 1784 przez Szymona Zuga, Budowniczego Kościoła Ewangelickiego w Warszawie. Z objaśnieniami F.M. Sobieszczańskiego, napisanemi w 1847 roku*, Warszawa 1848.

³ J. Drège, *Ogrody w Polsce*, Wielka Powszechna Encyklopedia Ilustrowana, Warszawa 1912.

⁴ E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce z zarysów*, Warszawa 1923.

⁵ G. Ciołek, *Ogrody polskie. Przemiany treści i formy*, Budownictwo i Architektura, 1954.

⁶ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981.

⁷ J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Warszawa 2000.

3. Opis badań

Badania, których wyniki zaprezentowano w niniejszym tekście, miały charakter kilkietapowy. Etap pierwszy to ustalenie stanu badań, w tym zapoznanie się z publikacjami poruszającymi tematykę ogrodów barokowych Warszawy. Kolejnym etapem było przeprowadzenie kwerendy archiwalnej, obejmującej przede wszystkim materiały kartograficzne i ikonograficzne dotyczące Warszawy i jej okolic w XVII i XVIII w. oraz wybranych założeń rezydencjonalnych. Uzyskane dane przeanalizowano, a wyniki analiz podsumowano w postaci wniosków.

4. Wyniki badań

4.1. Zasady wpisywania założeń ogrodowych w krajobraz miejski i podmiejski Warszawy w XVII w.

Siedemnaste stulecie to okres, w którym zmienił się charakter warszawskich przedmieść: wspaniałe pałace magnackie stawały wśród obszernych złożów dziedzicowo-ogrodowych, hamując jednocześnie procesy miastotwórcze i decydując o specyficznej, „rozluźnionej” aż po wiek XIX, urbanistyce miasta⁸. Jak zauważył Gerard Ciołek, przy wznoszeniu XVII-wiecznych barokowych rezydencji warszawskich „nie stosowano się ani do kierunku drogi, przy której powstawała rezydencja, ani do żadnych w ogóle linii regulacyjnych, tak, że nowe budowle nie tylko nie przyczyniały się do normalnego rozwoju organizmu miejskiego, poza obrębem średniowiecznych obwarowań, ale często stawały temu na przeszkodzie”⁹. Ówczesne ogrody rezydencjonalne o powierzchni od kilkunastu arów przy skromnych dworach szlacheckich po kilkudziesięciohektarowe założenia, jak np. Ujazdów marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, stanowiły bardzo istotny element krajobrazu XVII-wiecznej Warszawy oraz jej przedmieść i wpływały decydująco na sylwetkę miasta, uwiecznioną przez Erica Dahlberga w 1656 r. (il. 1).

Wybierając w XVII w. w Warszawie i na jej przedmieściach miejsce pod rezydencję, starano się maksymalnie wykorzystać walory krajobrazowe okolicy, czerpiąc z wypracowanego w poprzednich stuleciach modelu *villa suburbana*, w tym przede wszystkim zapewnić atrakcyjny widok na dolinę Wisły i zabezpieczyć wygodną obsługę komunikacyjną. Tego typu walorami odznaczał się usytuowany na koronie i zboczu skarpy ogród przy Zamku Warszawskim¹⁰. Model ten powtórzono w innej rezydencji wazowskiej – *Villa Regia*, zlokalizowanej przy Krakowskim Przedmieściu. Z loggii i tarasów tego obiektu, wzniesionego w latach 1637-1641, rozciągały się widoki na położony u podnóża ogród oraz równinę za

⁸ A. Miłobędzki, *Architektura XVII w.*, [w:] *Sztuka Warszawy*, M. Karpowicz (red.), PWN, Warszawa 1986, s. 52.

⁹ G. Ciołek, *op. cit.*, s. 56.

¹⁰ T. Zarębska, *Warszawskie rezydencje królewskie oraz ich ogrody w drugiej połowie XVI w.*, [w:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (red.), TONZ, Warszawa 1999, s. 56.

rzeką. Brak w ogrodzie wysokich drzew¹¹ sprzyjał ekspozycji położonej wysoko na skarpie rezydencji, przez co stanowiła ona wyraźną dominantę w lokalnym krajobrazie. Widoczna z daleka dla wszystkich statków przepływających Wisłą, będącej wówczas kluczowym dla Warszawy szlakiem komunikacyjnym i handlowym, była formą autopromocji właściciela, co było zgodne z sugestiami XVII-wiecznych teoretyków architektury¹².

Za przykładem rezydencji królewskich zostały wzniesione w 1 połowie XVII w. między Zamkiem Królewskim a Pałacem Kazimierzowskim dwie okazałe rezydencje magnackie: pałac marszałka nadwornego koronnego Adama Kazanowskiego oraz rezydencja hetmana wielkiego koronnego Stanisława Koniecpolskiego. W tej ostatniej po raz pierwszy w rejonie Warszawy wprowadzono italianizujące, szeroko otwarte na krajobraz, tarasowe założenie ogrodowe, usytuowane na zboczu Skarpy Wiślanej¹³.

Bardzo silne relacje z krajobrazem otaczającym wystąpiły w przypadku podmiejskiego Wilanowa, łączącego w sobie cechy XVII-wiecznej willi włoskiej i klasycyzującej, osiowej rezydencji francuskiego baroku. Wilanów i jego ogrody przez kilka stuleci stanowiły wyraźną dominantę w rolniczym krajobrazie terenów położonych na południe od ówczesnej Warszawy.

4.2. Zasady wpisywania założeń ogrodowych w krajobraz miejski i podmiejski Warszawy w XVIII w.

Warszawskie ogrody barokowe XVIII w., a zwłaszcza jego 1 połowy, podobnie jak większość ówczesnych ogrodów europejskich, kształtowane były pod wpływem stylu wypracowanego przez André Le Nôtra, dostosowanego do lokalnych realiów. Barokowa idea jedności kompozycyjnej została wzbogacona wprowadzeniem nowych zdobyczy: wzajemnie sprzężonych układów wieloelementowych, które starano się łączyć z krajobrazem otaczającym i jego dominantami. Nowy styl w sztuce ogrodowej miał z założenia wyrażać ideę władzy absolutnej. Jak zauważył Gerard Ciołek, „Podporządkowanie urbanistyki architektonicznej dominancie pałacowej z jej całym splendorem było niewątpliwie plastycznym wyrazem przemożnej supremacji klas panujących nad pozostałymi warstwami społecznymi”¹⁴. Styl ten bardzo odpowiadał ambicjom artystycznym i politycznym Augusta II, dążącego do ustanowienia w Polsce monarchii dziedzicznej. Na płaszczyźnie ogrodowej i urbanistycznej ambicje te zostały najpełniej zmaterializowane w postaci usytuowanej na zachód od Krakowskiego Przedmieścia warszawskiej Osi Saskiej – założenia urbanistycznego o długości 1600 m, stanowiącego rozwinięcie osi pałacu i ogrodu, zaprojektowanego w sposób umożliwiający zespolenie funkcji rezydencjonalnych, militarnych i komunikacyjnych.

August II podjął też inne działania inwestycyjne w zakresie założeń zieleni, które miały wpływ na rozwój stołecznej urbanistyki, m.in. zainicjował stworzenie nowej „zielonej”

¹¹ J. Rostafiński, *Królewskie ogrody botaniczne króla Jana Kazimierza w Warszawie oraz systematyczny spis roślin tamże hodowanych*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1938, s. 54.

¹² S. Petrycy, *Ekonomika Arystotelesowa albo raczej nauka domowego gospodarstwa*, Kraków 1601, [za:] Ciołek G., *Ogrody Polskie. Przemiany formy i treści*, Budownictwo i Architektura, 1954, s. 51.

¹³ Fijałkowski W., *Zapomniane ogrody barokowej Warszawy*, [w:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (red.), TONZ, Warszawa 1999, s. 121.

¹⁴ G. Ciołek, *op. cit.*, s. 68.

oprawy dla widoku na Zamek Ujazdowski od strony Wisły, a wytyczona Kanałem Piaseczyńskim oś zamku została wykorzystana i twórczo rozwinięta w kierunku zachodnim w nieco późniejszym założeniu urbanistycznym Warszawy – Osi Stanisławowskiej.

Zamek Ujazdowski w swojej saskiej odsłonie nie był jedyną rezydencją usytuowaną na skarpie, której ogrody wiązano w XVIII w. widokowo z doliną Wisły. Przykładowo w sąsiedztwie Pałacu Kazimierzowskiego powstało założenie pałacowo-ogrodowe Gozdzkich z systemem rozbudowanych tarasów i schodów od strony rzeki oraz kanałem ogrodowym. Z kolei wzdłuż Nowego Świata wzniesiono rezydencje Henryka i Marii Brühlów oraz Jerzego Augusta Mniszcha, których cechą charakterystyczną było usytuowanie budowli mieszkalnych nie jak w większości ówczesnych założeń „między dziedzińcem a ogrodem”, lecz za ogrodem, na krawędzi skarpy, skąd rozpościerał się najpiękniejszy widok. W tak komponowanych układach znacząca większość przestrzeni ogrodowej znajdowała się przed pałacami – od strony Nowego Świata, kształtując „zielone” oblicze miasta.

Reprezentacyjne założenia ogrodowe pojawiały się w XVIII w. również licznie w innych częściach Warszawy i jej przedmieściach¹⁵ (il. 2). Skala towarzyszących im ogrodów była jednak znacząco mniejsza, były też mniej wyeksponowane w krajobrazie miasta, a ich układ przestrzenny, dopasowany do kształtu działek, rzadko wiązał się w sposób formalny z układem urbanistycznym miasta.

5. Podsumowanie

- Wpływ barokowych ogrodów na rozwój urbanistyczny Warszawy należy rozpatrywać na trzech płaszczyznach: jako elementy decydujące o rozluźnionym po XIX w. „zielonym” charakterze miasta i jego przedmieść; jako elementy kształtujące sylwetę miasta od strony Wisły; jako obiekty stanowiące integralną część wielkoprzestrzennych założeń osiowych stolicy i jej okolic, w tym wilanowskiej Osi Królewskiej, Osi Saskiej i Osi Stanisławowskiej.
- Za najbardziej atrakcyjną lokalizację dla ogrodów rezydencjonalnych XVII-wiecznej Warszawy i jej przedmieść uważano koronę Skarpy Wiślanej, zapewniającą dalekie widoki na dolinę Wisły oraz dającą możliwość ekspozycji rezydencji od strony rzeki.
- Choć w końcu XVII i w XVIII w. rezydencje wraz z towarzyszącymi im ogrodami nadal sytuowano lub rozbudowywano na koronie Skarpy Wiślanej, wykorzystując jej walory, to nową formą powiązania rezydencji (zwłaszcza należącej do monarchy), jej ogrodów, miasta i krajobrazu stały się wielkoprzestrzenne osiowe założenia urbanistyczne, kształtowane prostopadle do doliny Wisły. Za pierwsze tego typu rozwiązanie w okolicach Warszawy należy uznać, powstałe jeszcze w końcu XVII w., kilkukilometrowe założenie Osi Królewskiej w Wilanowie.
- Wiek XVIII to czas budowy wielu nowych założeń pałacowo-ogrodowych Warszawy, należących do ówczesnych magnatów i szlachty, lokalizowanych przy głównych ulicach miasta i jego przedmieść. Ze względu na niewielką skalę tych założeń, obecność ogrodzeń i lokalizację (w większości przypadków na tyłach położonych od strony ulic pałaców) ich związki formalne z krajobrazem nie były czytelne.

¹⁵ W. Fijałkowski, *op. cit.*, s. 135.

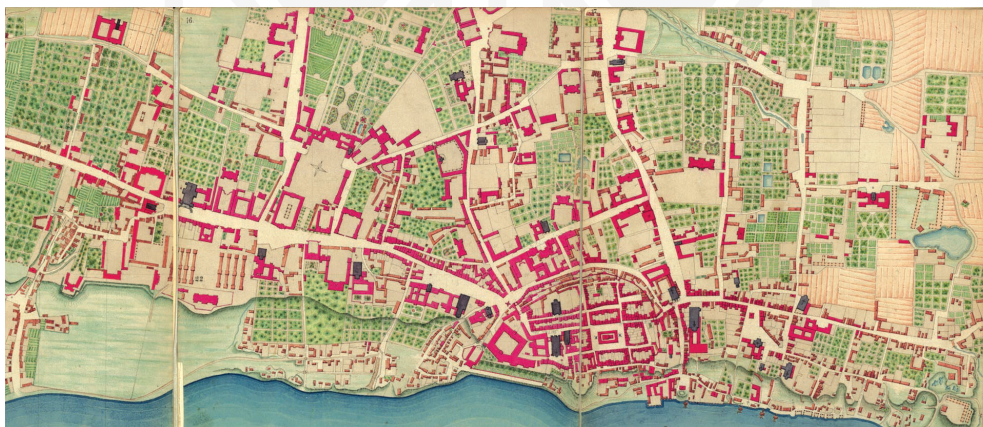
REFERENCES/LITERATURA

- [1] Bogdanowski J., *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Warszawa 2000.
- [2] Ciołek G., *Ogrody polskie. Przemiany treści i formy*, Budownictwo i Architektura, 1954.
- [3] Chrościcki J., *Architektura, malarstwo, rzeźba XVI w.*, [in:] *Sztuka Warszawy*, M. Karpowicz (ed.), PWN, Warszawa 1986.
- [4] Drége J., *Ogrody w Polsce*, Wielka Powszechna Encyklopedia Ilustrowana, Warszawa 1912.
- [5] Fijałkowski W., *Zapomniane ogrody barokowej Warszawy*, [in:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (ed.), TONZ, Warszawa 1999.
- [6] Jankowski E., *Dzieje ogrodnictwa w Polsce z zarysie*, Warszawa 1923.
- [7] Majdecki L., *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981.
- [8] Miłobędzki A., *Architektura XVII w.*, [in:] *Sztuka Warszawy*, M. Karpowicz (ed.), PWN, Warszawa 1986.
- [9] Rostański J., *Królewskie ogrody botaniczne króla Jana Kazimierza w Warszawie oraz systematyczny spis roślin tamże hodowanych*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1938.
- [10] Zarebska T., *Warszawskie rezydencje królewskie oraz ich ogrody w drugiej połowie XVI w.*, [in:] *Pałac w ogrodzie*, Materiały sesji naukowej, Warszawa, 21-22 maja 1998, B. Wierzbicka (ed.), TONZ, Warszawa 1999.
- [11] Zug Sz.B., *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w roku 1784 przez Szymona Zuga, Budowniczego Kościoła Ewangelickiego w Warszawie. Z objaśnieniami F.M. Sobieszczańskiego, napisanemi w 1847 roku*, Warszawa 1848.

III. 1. The panoramic view of Warsaw, Eric Dahlberg, 1656, reprint in author's collection

II. 1. Panorama Warszawy, Eric Dahlberg, 1656, reprint w zbiorach autorki

III. 2. Royal and aristocratic residences with gardens, determinating the incoherent, “green” character of 18th century Warsaw, *Plan de la ville de Varsovie: dedié a S. M. Auguste III Roi de Pologne Elekteur de Saxe & Levé par ordre S. E. M. le Comte Bieliński Grand Marechal de la Courone*, 1762, 19th century copy, National Library, No ZZK 20561, fragment

II. 2. Rezydencje królewskie i magnackie z ogrodami, wpływające na rozluźniony, „zielony” charakter XVIII-wiecznej Warszawy, *Plan de la ville de Varsovie: dedié a S. M. Auguste III Roi de Pologne Elekteur de Saxe & Levé par ordre S. E. M. le Comte Bieliński Grand Marechal de la Courone*, 1762, kopia XIX-wieczna, Biblioteka Narodowa sygn. ZZK 20561, fragment

